

RYTPRŪSIAI LIETUVIŲ ISTORINĖJE LITERATŪROJE

Alvydas Nikžentaitis

Vokiečių ordino valstybė, Prūsijos kunigaikštystė, Rytų Prūsija, kaip sudėtinė Vokietijos reicho dalis Lietuvos istorijoje vaidino nemažą vaidmenį. Viduramžiais, iki pat XV a. pradžios, Vokiečių ordinas buvo vienas didžiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės priešų, bet kartu ir svarbus partneris perimant vakarietiškąją civilizaciją¹. Nuo XVI a. Rytprūsiai ir čia susikūrę miestai buvo vieni svarbiausių Lietuvos prekybos partnerių². Apie kultūrinę šios kunigaikštystės reikšmę daug sako vien faktas, kad šioje teritorijoje buvo parašyta pirmoji lietuviška knyga³. Ne mažesnę vaidmenį ši teritorija vaidino ir vėlesniais laikais. Priminimo vertas nelegalios spaudos spausdinimo Rytprūsiose faktas⁴ ar, pavyzdžiui, nacistinių partijų rėmimas Klaipėdos krašte, taip pat ėjęs iš Rytprūsių teritorijos⁵. Keletas čia išvardytų faktų toli gražu neatskleidžia tos visapusės Rytprūsių reikšmės Lietuvos politiniam, ekonominiam ar kultūriniam gyvenimui, tačiau šių problemų nagrinėjimas nėra šio straipsnio tikslas. Kur kas svarbiau šiuo metu parodyti Lietuvos santykių su Rytprūsiais perteikimą istorinio pobūdžio literatūroje, vertinimų permainas ir šių permainų sąsajas su konkrečia istorine epocha. Siekimas atskleisti istorijos ir konkrečios epochos sąsajas verčia mus atsiriboti nuo konkrečių pasiekimų ar nesėkmių, tyrinėjant šią tematiką, išvardijimo. Kur kas labiau nei šis klausimas mus domina, kiek konkreti istorinė epocha lėmė vienokių ar kitokių santykių tarp Lietuvos ir Prūsijos vertinimus bei kiek pats šių klausimų tyrimas buvo savo ruožtu laisvas ar veikiamas konkrečios istorinės epochos. Tema, kuri pasirinkta šiam straipsniui, yra be galo plati, siekiant išsamiai ją išanalizuoti reikėtų atlikti gana krupščius papildomus tyrimus. Dėl šios priežasties čia bus apsiribojama tik bendriausiųjų tendencijų aptarimu analizuojant Lietuvos santykius su Vokiečių ordinu, kultūrinių kontaktų XVI–XIX a. temas, atskirai aptariant lietuvių atsiradimo Rytprūsiose klausimą Lietuvos istoriografijoje. Nemaža šių temų dalis, ar tai būtų santykių su Vokiečių ordinu klausimas, ar lietuvių autochtoniškumo Rytprūsiose problema, ar net pats lietuvių įvairiapusės veiklos Rytprūsiose faktas, ypač XX a. pirmojoje pusėje, buvo taikomas kaip politinis argumentas sprendžiant teritorinius klausimus tarp Lietuvos ir Vokietijos. Šių temų interpretavimas sudarė to, kas XX a. buvo pavadinta “istorinių teisių” pavadinimu, turinį. Dėl šios priežasties, prieš pradėdant pačios temos aptarimą XIX–XX a. istorinėje literatūroje, mums svarbu panagrinėti ankstesnę istorinį kontekstą iki XIX a. pabaigos – XX a. pradžios.

Nepaisant to, kad XIII–XV a. santykiuose tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vokiečių ordino dominavo kariniai veiksmai, o Lietuvos pusė iki pat Žalgirio mūšio 1410 m. buvo priversta dažniau gintis, vis dėlto šiuo laikotarpiu susiformavusios tam tikros Lietuvos valstybės “politinės doktrinos” toli gražu nebuvo defenzyvinio pobūdžio. Antai pirmąkart teritorines pretenzijas į vokiečių užkariautas Prūsijos dalį lietuviai pareiškė dar XIV a. viduryje. 1358 m. Algirdo ir Kęstučio derybose su Vokietijos imperatoriumi ir Čekijos karaliumi Karoliu IV paskelbtas pareiškimas dėl dalies Prūsijos iki Osos upės perdavimo Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei greitai tapo Lietuvos valstybės sudėtine politinės programos dalimi⁶, dariusia tam tikrą poveikį Lietuvos užsienio politikai XIV ir XV a. pirmojoje pusėje. Tai liudija ir vėlesni Vytauto pareiškimai, kuriuose, argumentuojant tariamu dalies Prūsijos priklausomumu jo protėviams, siekiama įtraukti šias teritorijas į Lietuvos valstybės sudėtį. Savaime suprantama, kad tam tikri Lietuvos teritoriniai reikalavimai, keliami derybose, dažnai signalizuodavo, koks yra Lietuvos valstybės

reikalavimų maksimumas. Nepavykus prijungti paskirų Prūsijos teritorijų prie Lietuvos XV a. pradžioje, buvo labiau susikoncentruota ties Rytų politika arba pagrindinės jėgos buvo mestos grobti rusų žemes ar jau užgrobtas išlaikyti savose rankose. Kad nuo XV a. pradžios teritoriniai reikalavimai nebefiksuojami kaip vienas svarbesnių Lietuvos valstybės tikslų, toli gražu nereiškia, jog nebuvo siekama teritorinių pakeitimų. Šio klausimo mažesnis akcentavimas yra susijęs su tam tikrais politiniais pokyčiais regione. 1466 m. antrosios Torunės taikos sutartimi Lenkijos karalystei pavyko prisijungti dalį Vokiečių ordino valdų prie Lenkijos, kas reiškė ne ką kita, kaip bent dalinį Lenkiją ir Lietuvą valdžiusios Gediminaičių (Jogailaičių) dinastijos interesų patenkinimą. Vokiečių ordino, o vėliau Prūsijos kunigaikštystės patekimą dar ir vasalinėn priklausomybėn nuo Gediminaičių valdomų valstybių galima laikyti savotišku ankstesnių teritorinių pretenzijų patenkinimu, net jei į šios dinastijos atstovų rankas pateko ne tos teritorijos, kurių buvo siekiama XIV–XV a. pradžioje. Matant Gediminaičių dinastijos interesuose tam tikrą jungtį su ankstesnėmis teritorinėmis Lietuvos valstybės pretenzijomis, nereikia stebėtis, kad XV–XVIII a. Lietuvos ar Lenkijos-Lietuvos valstybės “politinėse doktrinos” šis klausimas neturi didesnio vaidmens. Jis ir negali tokio vaidmens turėti, kadangi pagrindinis tikslas, kurio buvo siekiama, yra jau realizuotas: Vokiečių ordinas, o vėliau Prūsijos kunigaikštystė yra tiesiogiai kontroliuojami Gediminaičių dinastijos atstovų. Vertinant iš tokio taško Prūsijos vietą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės užsienio politikoje, galima geriau suprasti vėlesnes teorijas, kuriomis tarsi istoriškai pagrindžiamas Prūsijos priklausomumas nuo Lietuvos. Čia visų pirma turima omenyje gana įdomi lietuvių tautos arba iškiliausių Lietuvos giminių teorijos transformacija XVI a. antrojoje pusėje.

Iki pat A. Rotundo knygos “Lenko pasikalbėjimas su lietuviu” 1564 m. pasirodymo prūsai ar senieji Livonijos gyventojai neturi jokio vaidmens tuo metu gana populiariose lietuvių tautos kilmės teorijose⁷. Ankstesnės, dar Vytauto laikais keliamos pretenzijos buvo grindžiamos tų teritorijų tariama priklausomybe Vytauto protėviams.

XVI a. visoje Europoje sustiprėjęs domėjimasis savo praeitimi paliečia ir Rytų bei Vidurio Europą. Noras geriau pažinti savos valstybės, giminės praeitį, surasti kilmingus savo šalies protėvius šiuo laikotarpiu išryškina ir kitus problemos aspektus. Iš praeities pradedamos daryti išvados dabarčiai, istorija pamažu ima virsti politiniu mokslu. Šios permainos Europoje tiesiogiai paliečia ir prūsus bei senuosius Livonijos gyventojus. XVI a. pradžioje sukurtame “Pasakojime apie Vladimiro kunigaikščius” buvo panaudotas Spiridono Savos kreipimasis, istoriografijoje datuojamas XV a. pabaiga – XVI a. pradžia⁸. Jame diegiama mintis, kad pasaulinę valdžią Vladimiro kunigaikščiai gavo ne tik iš Konstantinopolio, bet ir iš Romos imperatorių. Romos ir viso pasaulio valdovas Augustas perdavęs savo giminaičiui prūsui kraštą prie Vyslos ir Nemuno, kuris tuo vardu, pasak Spiridono Savos, yra vadinamas dar ir šiandien⁹.

Sukurta legenda apie Maskvą, kaip pasaulinės valdžios centrą, gana plačiai pasklido Maskvos didžiojoje kunigaikštystėje. Ji tapo savotišku “istorinių argumentų” papildymu, Maskvos valdovams siekiant užgrobti kaimyninius kraštus. Didžiulis poreikis tokiai argumentacijai atsiranda Livonijos karo metu. Ivanui Rūsčiam veržiantis į Livoniją, 1577 m. laiške lietuvių kunigaikščiui Aleksandrui Palubinskiui, vienam iš Lietuvos vietininkų Livonijoje, jis perpasakoja Spiridono Savos sukurtą legendą¹⁰ ir kartu pareiškia, kad Livonija yra nuo seno rusų žemė¹¹. Tiesa, tokiam teiginiui pagrįsti yra remiamasi ir kiek žemiškesniais argumentais – Jaroslavo, Vladimiro Didžiojo sūnaus, Aleksandro Nevskio užkariavimais.

Ginčas dėl “istorinių teisių” į kitas teritorijas tampa vienu iš reikšmingiausių veiksnių, koreguojančių lietuvių kilmės iš romėnų teoriją. Dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos varžybų Livonijoje A. Rotundas lietuvių ateivių vadą pradeda vadinti jau ne Palemonu, bet Libonu, kas jam leidžia nesunkiai išaiškinti Livonijos vardo kilmę, kartu istoriškai pateisinti karinius lietuvių veiksmus šioje teritorijoje¹². Atrodo, panašūs motyvai galėjo paskatinti Motiejų Strykovskį savo kronikoje A. Rotundo pradėtą eksperimentą perkelti į Prūsiją. Nors apskritai antroji Torunės taika (1466 m.) ir dalies Prūsijos prijungimas LDK istorinėje literatūroje buvo nušviestas gana skurdžiai, išimtį darė M. Strykovskio darbas. Gali būti, kad dėl savo mozūriškos kilmės ir iš čia išplaukiančių glaudesnių ryšių su Lenkijos viešąja mintimi jis savo kronikoje šiems įvykiams aprašyti skyrė ištisą savo veikalo 19 skyrių¹³. Pastarajame nėra kartojamas lietuvių kilmės mitas, išdėstytas pirmosios knygos pradžioje. Pagal šio autoriaus modifikuotą padavimą, sikambrams sumušus lietuvių protėvius alanus, šie pasitraukė į Prūsiją ir sukultūrinio ten gyvenusių vietinius žmones, nežinojusius jokių įstatymų. Prūsų sukultūrinimą užbaigęs, kartu užglaistęs kylančius tarp lietuvių ir prūsų nesutarimus, bendrai išrinktas valdovas Vaidevutis. Vėliau ši taikiai sukurta valstybė iširo: Vaidevučio palikuonis Litalanas sukūręs Lietuvos valstybę, Saimas – Sambijos ir Žemaitijos, o kiti 10 brolių valdė atskiras Prūsijos sritis¹⁴. Taigi lyginant M. Strykovskio veikalą su A. Rotundo darbais, buvo sukurta kur kas labiau Lietuvos valstybės politinius siekius tenkinanti teorija, pateisinti ne tik Lietuvos pretenzijas į Livoniją, bet ir deklaruojanti tam tikras Lietuvos, o gal labiau netgi Gediminaičių dinastijos teises į Prūsiją. Klausimas, kuris lig šiol lieka neaiškus kalbant apie Lietuvos ekspansionistinių teorijų atsiradimą, ar jos buvo tik atsakas į Maskvos pretenzijas, ar susiformavo pačios savaime.

M. Strykovskio koncepcija rado atgarsį ir buvo išplėtotą vėliau rašytoje Lietuvos istorinėje literatūroje. Nuosekliai šią teoriją iš M. Strykovskio perėmė A. V. Kojelavičius. Reikia pažymėti, kad kai kur Kojelavičius pranoko savo mokytoją. Jo įsitikinimu, prūsai buvo giminingi lietuviams ne tik savo bendra kilmė¹⁵: su lietuviais juos siejo ne tik ankstesnis priklausymas vienai valstybei, bet ir giminystės tarp prūsų ir lietuvių suvokimas vėlesniais laikais. Dėl šios priežasties, skirtingai negu M. Strykovskis, pirmosios “Lietuvos istorijos” autorius grįžta prie prūsų – lietuvių brolių temos ir, aprašydamas Prūsijos nukariavimą XIII a. pabaigoje, tokiais žodžiais apibūdina likusių gyvų prūsų pasitraukimą į Lietuvą: “Tiesą sakant, tą pasitraukimą su visa manta ir vaikais į Lietuvą, kur gyveno tos pačios kilmės tauta, vargu ar galima vadinti tremtimi”¹⁶. Galima manyti, kad šiek tiek išplėtotą prūsų–lietuvių giminaičių teorija A. V. Kojelavičiaus veikale įtvirtino tokį požiūrį tiek to meto, tiek vėlesnėje istorinėje literatūroje. Mitą apie bendrą lietuvių tautos valdovą perėmė ir T. Narbutas¹⁷, bandęs jį pagrįsti XIX a. kalbotyros mokslo pasiekimais¹⁸. Lietuvių ir prūsų giminingumo teorijos perėjimas į S. Daukanto veikalus¹⁹ garantavo, kad A. Rotundo, M. Strykovskio į lietuvių kilmės teoriją įvesti pataisymai, turėję pateisinti galimą šių teritorijų užgrobimą, XX a. pradžioje virto istoriografinė tradicija, teigiančia apie prūsų ir lietuvių bendrą kilmę.

Ši tezė, kurios įsitvirtinimą visuomenės sąmonėje čia apžvelgėme, tapo kertiniu akmeniu svarstant visas kitas istorines problemas: pvz., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santykių su Vokiečių ordinu klausimą, lietuvių atsiradimo Rytprūsiose problemą. Lietuvių ir prūsų giminingumo tezė nuo pat pirmųjų “Lietuvos istorijų” pasirodymo lietuvių kalba tapo logišku pagrindu traktuoti prūsų genčių istoriją kaip sudėtinę visos Lietuvos istorijos dalį²⁰. Konstatavus šį faktą, būtų tikslinga aptarti anksčiau įvardytas temas.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santykių su Vokiečių ordinu nušvietimas Lietuvos istorinėje literatūroje

Moderniosios Lietuvos istoriografijos formavimasis Lietuvoje iš esmės sutapo ir su lietuvių tautos formavimosi procesu, kas savo ruožtu labai smarkiai veikė ir pačią istoriografiją. Nuo pat moderniosios istoriografijos formavimosi pradžios jai buvo iškeltas svarbiausias uždavinys: surasti lietuvius Lietuvos istorijoje²¹, kas santykiuose su kaimynais pasireiškė gana skirtingai. Ypač aiškiai lietuvių ieškojimo Lietuvos istorijoje principas atsispindėjo santykiuose su lenkais. Iš esmės jau XX a. pradžioje Lietuvos istorija buvo “išvalyta” nuo lenkiškų priemaišų, apribota iki 1430 m. laikotarpio – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto Didžiojo mirties, paskelbiant vėlesnius laikus lenkmečiu, nevertu nei istorikų, nei skaitytojų dėmesio. Apskritai Lietuvos istorijos tyrinėjimuose beveik iki pat Antrojo pasaulinio karo pradžios su nedidelėmis išimtimis ėmė dominuoti istorijos vaizdavimas per Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kovą su Lenkija dėl savo valstybinio savarankiškumo. Pagal tokį istorijos XIII-XV a. supratimą santykiai su Vokiečių ordinu vaidino tam tikra prasme antraeilį vaidmenį, o istorijos moralinių vertybių skalėje pats Vokiečių ordinas buvo visada gerokai aukščiau nei Lenkijos karalystė. Vytautas, du kartus pabėgęs į Vokiečių ordiną, buvo pavadintas tautos didvyriu, tuo tarpu Jogaila, sudaręs uniją su Lenkija ir apkrikštijęs Lietuvą, katalikiškos pakraipos istorikų ar net kunigų buvo laikomas lietuvių tautos išdaviku. Požiūrį į Vokiečių ordino vykdomą politiką Lietuvos valstybės atžvilgiu ir Ordino antilenkiškų nuostatų vietą geriausiai nusakė A. Šapoka: Ordino politika kaip tik stūmė ją (Lietuvos valstybę) į fatališką susigijimo su Lenkija kelią²². Jei lenkai be išlygų buvo pavadinti Lietuvos priešų Nr. 1, tai kalbant apie karus su Vokiečių ordinu net XX a. pradžioje, dar faktiškai nesant istorikų profesionalų, buvo reikalaujama žiūrėti į tai bendraeuropinių procesų kontekste²³. Vis dėlto ir Vokiečių ordino istorijos vaizdavimui visuomenė kėlė tam tikrus reikalavimus. Ir šiose kovose reikėjo “surasti lietuvius”, tačiau tų paieškų tikslas gerokai skyrėsi. Kovų su Ordinu istorija turėjo žadinti nacionalinio pasididžiavimo jausmą, ir tai talentingiems publicistams ar istorikams dažnai pavykdavo. Antai 1919 m., minint Lietuvos valstybės nepriklausomybės paskelbimo pirmąsias metines, po spektaklio Lietuvos kariuomenės kariams apie kovose su vokiečių riteriais 1336 m. žuvusių kunigaikštį Margirį, pastarieji jau ketino pulti Lietuvoje dar buvusių vokiečių kariuomenės dalinius. Kad ateityje panašūs incidentai nepasikartotų, šio spektaklio vaidinimas buvo iš viso kuriam laikui uždraustas²⁴. Šis atvejis ne tik rodo pačios istorijos poveikio to meto žmonėms stiprumą, bet teikia ir medžiagos apmąstymams apie politikos poveikį tam tikrų istorijos žinių skleidimui visuomenėje. Geri Lietuvos ir Vokietijos santykiai tarpukariu, netgi provokiška Lietuvos inteligentijos kultūrinė orientacija, nepaisant Klaipėdos užėmimo 1923 m., darė poveikį ir istorikams. Vokietijos vaidmuo atkuriant Lietuvos nepriklausomybę tarpukario Lietuvoje buvo dažnai netgi pervertinamas, tačiau šis veiksnys būtent ir leido daugeliui istorikų vertinti santykius su vokiečių riteriais ne taip aistringai, kaip, pavyzdžiui, santykius su Lenkija. Faktiškai po 1918 m. išnyksta vokiečių riterio kaip plėšiko ir žmogžudžio epitetas²⁵, o apie karinius konfliktus su Vokiečių ordinu, nors ir smerkiant pastarąjį, imama svarstyti dalykiškiau. Kai kada istorikai netgi leidžia kelti klausimą, ar kronikininkų aprašytos ir visuomenėje ypač populiarios istorijos apie lietuvių didvyriškumą kovose su vokiečių riteriais nėra pačių Ordino kronikininkų pramanytos²⁶. Lenkų atžvilgiu už bandymą revizuoti tokius mitus leidėjai, norėdami apsaugoti nuo galimos kritikos, visą atsakomybę buvo linkę priskirti patiems autoriams, kaip atsitiko Z. Ivinskiui parašius netradiciškai Jogailą vertinantį

straipsnį²⁷. Netgi tokia įprastai antivokiška tema lenkų istoriografijoje kaip Žalgirio mūšis²⁸ lietuvių istorinėje literatūroje buvo paversta antilenkiškesne įtraukiant šios temos aptarimą į klausimą, kas suvaidino didesnę vaidmenį šiose kautynėse – lietuviai ar lenkai, ar į vadovavimo mūšiui problemą²⁹. Taigi tarpukario Lietuvos istoriografijoje aptariant santykius su Vokiečių ordinu, nors ir dominavo politinės istorijos temos³⁰, tačiau skirtingai nuo lenkų istoriografijos, Vokiečių ordinas nebuvo padarytas lietuvių tautos priešu – jo vietą istorinėje literatūroje, be jokios abejonės, užėmė Lenkija.

Situacija iš esmės pasikeitė po Antrojo pasaulinio karo. Pasaulio skilimas į du karinius blokus vertė pagrįsti tokį susiskaldymą ir ideologiškai. Tokiems tikslams labai pravertė istorinė medžiaga, o istorijos efektyvumą stalinistinė Sovietų Sąjunga gerai suvokė dar vykstant Antrajam pasauliniam karui. Kartu istorijos politizavimas, sugretinant XIII–XIV a. įvykius su XX a. aktualijomis, pasiekė aukščiausią laipsnį³¹. Kaip niekad anksčiau imama pabrėžti lietuvių ir prūsų giminingumą, laikant juos to paties etnoso atstovais³². Beje, tokie svarstymai, atsižvelgiant į galimus Kaliningrado srities prijungimo prie Lietuvos planus po 1945 m., regis, turėjo ir politinio užsakymo elementą, t.y. turėjo psichologiškai paruošti tiek tuometinės Lietuvos TSR, SSRS bei pasaulio visuomenę galimiems teritoriniams pakeitimams šiame regione³³. Tokią mintį galėtų patvirtinti ir vėlesnė Lietuvos TSR istoriografijos raida. Faktiškai iki 6-ojo dešimtmečio pabaigos šia tema nepasirodė nė vienas stambesnis darbas, o daugelio tuo metu išleistų istorinių studijų tikslas buvo parodyti “brolišką” rusų pagalbą lietuviams per visą Lietuvos istoriją. Į šią pseudomokslinę teoriją verta atkreipti dėmesį vien dėl to, kad nepaisant jos absurdiškumo, ji ir Chruščiovo “atšilimo” laikotarpiu, gal kiek menkesniu mastu, ir šiandien – gerokai pakeistomis formomis – įsigalėjo dviejose teorijose, kurios nusako Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vokiečių ordino santykių reikšmę. Šiuo atveju kalbama apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kaip dvigubo skydo reikšmę (pagal šią teoriją Lietuvos valstybė gynė Rusiją ar Maskvos kunigaikštystę nuo Vokiečių ordino invazijos, o Vakarų Europą nuo totorių³⁴) ir vadinamąją “baltų vienybės” kovojant su vokiečių riteriais teoriją. Pastarojoje, jau atsižvelgiant į visų pirma kalbininkų nustatytus skirtumus tarp prūsų ir lietuvių, didžiausias dėmesys skiriamas argumentui, kad, nepaisant nedidelių etninių skirtumų, visus baltus siejo vieno priešų pavojaus supratimas nuo pat XIII a. pradžios³⁵. Skirtumas nuo sovietinėje istoriografijoje diegiamos “vyresniojo brolio”, padedančio kitoms tautoms, teorijos čia pasireiškia tik tuo, kad šiose teorijose “vyresniojo brolio” vaidmenį atlieka lietuviai kartu su rusais (dvigubo skydo teorija), arba vieni lietuviai, vadovavę tariamai vieningiems baltams, o tiksliau – siekė, kaip ir Vokiečių ordinas, užgrobti jų žemes³⁶. Galime čia dar pažymėti, kad kai kurių šių teorijų elementų, ypač jei kalbėsime apie “baltų vienybės” teoriją, galima rasti ir anksčiau. Savo esme iš tiesų R. Batūros koncepcija mažai skiriasi nuo J. Šliūpo iškeltos bendrabaltiškos valstybės sukūrimo koncepcijos tarpukario metais³⁷. Kita vertus, šių teorijų atsiradimo, o kartu ir paplitimo lietuvių visuomenėje nereikėtų vertinti vien kaip mechaninio sovietinių istorijos teorijų perėmimo. Kaip bebūtų paradoksalu, tačiau perinterpretuodami legalias sovietines teorijas Lietuvos istorikai matė istorijoje vieną iš antirusiško patriotizmo šaltinių. Šuolis nuo dvigubo skydo prie Lietuvos vadovaujamos baltų genčių sąjungos teorijos žymėjo kartu ir tam tikrą, nors ir nedidelį, net sunkiai pastebimą, istorijos mokslo laisvinimosi iš oficialiosios sovietinės istoriografijos procesą. Žinoma, tai buvo daroma istorijos ideologizavimo ir politizavimo kaina, ko padarinys yra šiandien gerokai iškreiptas Vokiečių ordino istorijos įvaizdis Lietuvos visuomenėje³⁸.

Diskusijos apie lietuvių apsigyvenimą Rytprūsioose lietuvių istoriografijoje

Priešingai Vokiečių ordino santykių su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste aptarimui, kur aiškios istorijos politizavimo tendencijos pasireiškė tik po Antrojo pasaulinio karo, lietuvių apsigyvenimo Rytprūsioose klausimas buvo politizuotas gerokai anksčiau. Tiesa, kolonizacijos klausimu politizavimo prioritetas čia priklauso vokiečių istorikams, kuriems tai tapo politiškai svarbu po Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos³⁹. Lietuvoje šiam klausimui nebuvo skiriama daug dėmesio, galbūt dėl visuotinai istoriografijoje anksčiau vyravusio įsitikinimo apie lietuvių autochtoniškumą šiame krašte bei dėl pakankamai draugiškų Lietuvos nuostatų Vokietijos atžvilgiu net po Klaipėdos krašto prisijungimo prie Lietuvos 1923 m. Pažymėtina, kad, nepaisant agresyvaus vokiečių istorikų, rašančių šiais klausimais, tono, pirmieji darbai apie lietuvių vėlesnį atsikėlimą į Rytprūsius Lietuvoje buvo sutikti labai palankiai, o G. Mortensen disertacijos santrauka net buvo išversta į lietuvių kalbą⁴⁰, o aukščiau minėtuose darbuose suformuluotos išvados netgi pateko į XX amžiaus 4-ojo dešimtmečio pradžioje pasirodžiusį „Lietuviškosios enciklopedijos“ vieną iš tomų⁴¹. Galima pažymėti, kad apskritai pozityvi pradinė nuostata pirmųjų G. Mortensen darbų atžvilgiu pasireiškė dar ir tuo, kad patys lietuvių mokslininkai, tokie kaip kalbininkai K. Būga⁴², A. Salys⁴³, istorikas Z. Ivinskis⁴⁴, patys tyrinėjo šią tematiką ir priėjo prie labai panašių išvadų. Nors dar Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje ir pasigirdavo balsų apie galimą Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susivienijimą, kare pralaimėjus Vokietijai⁴⁵, net ir tokie politizuojančių inteligentų svarstymai nepadarė didesnio poveikio istorinių darbų ar mokyklinių vadovėlių autoriams. Apžvelgę to meto Lietuvos istorijos vadovėlius, nesunkiai pastebėsime, kad juose, kalbant apie prūsus, dar vyrauja daukantiška dvasia: prūsai laikomi gimininga lietuviams gentimi, tačiau jie nėra tiesiogiai sutapatinami su lietuviais, kai kuriuose vadovėliuose netgi aiškiai atskiriami⁴⁶. Nė viename vadovėlyje, pasirodžiusiame iki XX a. 4-ojo dešimtmečio, nėra netgi užuominos apie Rytprūsioose gyvenančius lietuvius. Tačiau jau 1936 m. pasirodžiusioje A. Šapokos redaguotoje „Lietuvos istorijoje“ Prūsijoje gyvenusiems lietuviams skiriamas visas skyrius, ten aptinkama ir teiginių apie nuolat Rytų Prūsijoje gyvenusius vokiečių germanizuojamus lietuvius⁴⁷. A. Šapokos redaguota Lietuvos istorija nebuvo išimtis, o tam tikras diskusijų, vykusių Lietuvoje 1934–1935 m., susumavimas. Jų priežasties reikėtų ieškoti bendrame istorijos politizavime, būdingame XIX a. pabaigai – XX a. pirmajai pusei. Kita vertus, būtent šios istorinės problemos politiniam sureikšminimui didžiulį ir svarbiausią poveikį turėjo Lietuvos ir Vokietijos santykių paastrėjimas dėl Klaipėdos krašto.

Pažymėtina, kad pirmos kategorinės lietuvių istorikų reakcijos į lietuvių autochtoniškumą Mažojoje Lietuvoje neigiančius darbus pasirodė 1933–1935 m. ir aukščiausią tašką pasiekė 1934–1935 m. Toks lietuvių istorikų atsakas į G. Mortensen darbo pasirodymą neatsitiktinis. Būtent šiuo metu buvo pasiekta didžiausia įtampa Lietuvos ir Vokietijos santykiuose dėl Klaipėdos krašto⁴⁸, šių publikacijų didžioji dauguma pasirodė jau vykstant teismo procesui prieš nacistinių partijų⁴⁹ vadovus Klaipėdos krašte – Neumanną ir Sassą. To meto politines realijas atitiko ir jų agresyvus tonas. Neatsitiktinai ne vienas lietuvių autorių darbų prasidėdavo: „Vokiečių imperialistiškam veržimuisi į rytus Maž. Lietuva, kaip lietuvių kraštas, yra pirmasis slenkstis <...>. Lietuviškumui naikinti, kaip įrankis, naudojamas ir vokiečių mokslas: kuriamos teorijos, kad Maž. Lietuva prieš Ordino atėjimą buvo ne lietuvių kraštas“⁵⁰. Tokio pobūdžio darbuose svarbią reikšmę pradeda įgyti ne tik tai, ką parašė vienas ar kitas tyrinėtojas, bet ir autoriaus tautybė. Į mokslinę vokiečių autorių darbų analizę pretenduojančioje P. Pakarklio apžvalgoje nesunkiai paaiškinama, kodėl atsirado

lietuvių autorių, pritariančių lietuvių neautochtoniškumo idėjai. Visa tai aiškinama ne kritikuojant konkrečių autorių darbus, bet jų asmeninėmis savybėmis. Pagal Pakarklį, pavyzdžiui, Būga lengvai pasiduoda svetimoms idėjoms, o A. Salys savo disertaciją gynė Vokietijoje, dėl to turėjo rašyti taip, kaip to norėjo vokiečių autoriai⁵¹. Vokiečių istorikų tendencingumo įrodymu buvo laikomas jų pažiūrų pasikeitimas po G. Mortensen darbų pasirodymo⁵², visiškai atmenant naujų išvadų istoriniuose tyrinėjimuose atsiradimo galimybę. P. Pakarklis toli gražu nebuvo vienintelis istorikas, ištraukęs į propagandinį darbą. Juo užsiima ir kiti tuo metu jau neblogai žinomi Lietuvos istorikai⁵³.

Lietuvoje kilęs susidomėjimas kolonizacijos procesų raida Rytprūsiose buvo trumpalaikis. Faktiškai po propagandinių darbų bumo 1934–1935 m. iki pat Antrojo pasaulinio karo pradžios nepasirodė nė vienos reikšmingesnės publikacijos šia tema. Visiškai pradingsta ir kontrpropagandinio turinio literatūra. Tačiau net ir trumpai vykęs šios problematikos politizavimas padarė savo: po 1935 m., atrodo, Lietuvoje iš viso nustota tyrinėti šią problematiką. Į klausimą, kodėl taip įvyko, turbūt galima atsakyti istoriko Vytauto Žalio žodžiais: “1935 m. balandžio 4 d. prasidėjo paskutinis “kovos dėl Klaipėdos” laikotarpis, kurį galima pavadinti “palaiptinės kapituliacijos etapu”⁵⁴. Taigi istorikų ginčus tarpukario laikotarpiu dėl lietuvių autochtoniškumo pradėjo ir baigė politikai⁵⁵.

Po Antrojo pasaulinio karo, nors ir netiesiogiai, buvo nuolat grįžtama prie šios tematikos. Pažymėtina, kad naujų specialių tyrimų, išskyrus grynai dėl politinių sumetimų parašytą Kušner (Knyšev) knygą, nepasirodė⁵⁶, o tyrimuose daromos išvados beveik visais atvejais rėmėsi dar tarpukario laikotarpiu parašytais lietuvių autorių darbais. Ir toliau lietuvių autoriai laikė pareiškta nuneigti G. Mortensen padarytas išvadas apie santykinai vėlyvą lietuvių atsikraustymą į Rytprūsius. Antai M. Jučas, aptaręs vakarinę ir šiaurinę žemaičių ribas, iškelia keletą klausimų, į kuriuos atsakius “būtų galima visiškai paneigti Mortensenų teoriją apie masinę vėlesnę XV–XVI a. lietuvių migraciją į vakarines žemes”⁵⁷. Iš esmės, netgi nenagrinėjant etninės atskirų tarp lietuvių ir prūsų gyvenančių genčių priklausomybės, jie buvo imti vadinti vakarų lietuviais⁵⁸, su istorinių argumentų pagalba buvo siekiama atkovoti bent kiek galima didesnę plotą iš kuršių⁵⁹. Tik pastaruoju metu ši įsigalėjusi tradicija, visų pirma kalbininkų pastangomis, pradėta modifikuoti. Z. Zinkevičiaus, V. Mažiulio sukurtose teorijose pripažįstamas arba skalvių ir nadruvių kultūrų savitumas⁶⁰, arba jie netgi tiesiogiai pripažįstami vakarų baltais, t.y. artimesniais prūsams, kurie tačiau pradėjo lietuviėti jau V–VII a.⁶¹ Kitaip tariant, ir toliau stengiamasi bet koku būdu prieštarauti G. ir H. Mortensenų teorijai.

Tokios padėties, susiklosčiusios pokarinėje Lietuvoje, paaiškinimų reikėtų vėl ieškoti politinėje situacijoje. Egzistuojant Kaliningrado srities prijungimo prie Lietuvos TSR planams, ieškojimas bendros kilmės tarp lietuvių ir prūsų buvo savotiškas papildomas “istorinis” argumentas tokiems veiksams. Po 1990 m. atsirado dar viena “priežastis”, dėl kurios buvo vengiama iš esmės analizuoti šią problemą, būtent suvienytos Vokietijos baimė, vėl atgimusi politiniuose debatuose tarp Lietuvos ir SSRS, šios valstybės prezidentui M. Gorbačioviui pareiškus abejones Klaipėdos krašto priklausomumo Lietuvai teisėtumu. Tokius būgštavimus dėl galimų Vokietijos agresyvių planų Klaipėdos krašto atžvilgiu aiškiausiai išsakė istorikė P. Žostautaitė: “Ostforšeriai” <...> pritarė <...> tendencingoms teorijoms, kad Vokiečių ordino užkariautoje baltų teritorijoje, išnykus prūsams, lietuviai į ją atsikėlė maždaug XV–XVI a. <...>. Tuo siekiama įrodyti, kad Klaipėdos krašto teritorija nesanti sena lietuvių žemė, o vokiškas kraštas”⁶².

Tačiau laikyti viską vien istorijos politizavimu būtų neteisinga. Daugeliui autorių, rašančių Rytprūsių kolonizacijos klausimais po Antrojo pasaulinio karo, įtaką darė tarpukario metais susiformavusi historiografinė tradicija, kuri, nesant naujų istorinių tyrinėjimų⁶³, galėjo atrodyti patikima atrama bendresnio pobūdžio darbuose, nagrinėjančiuose Rytprūsių kolonizavimo klausimą.

Kiti santykių su Rytprūsiais klausimai lietuvių istoriografijoje

Dominuojančios temos lietuvių istoriografijoje santykiuose su Rytprūsiais, be abejonės, yra Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politiniai santykiai su Vokiečių ordinu bei lietuvių apsigyvenimo Rytprūsiose problema. Kitos temos susilaukė nepalyginamai mažiau dėmesio. Tai paaiškinti nėra sunku, kadangi atsakymai į šiuos klausimus glūdi pačioje lietuvių istoriografijos raidoje. Santykių su Vokiečių ordinu svarbą, kaip, tikiuosi, esu atskleidęs, lėmė “tautos žadinimo” poreikiai, tarpukariu sukūrę tam tikrą istorinių tyrinėjimų tradiciją. Ne mažiau įtakos šios tematikos tyrinėjimams sovietiniu laikotarpiu turėjo ideologinė Rytų ir Vakarų konfrontacija, kuriai lietuvių kovos su Vokiečių ordinu buvo dėkinga tema parodyti Vokietijos Federacinės Respublikos agresyvumą bei kartu atsiradę bandymai slopinti tariamą lietuvių nacionalizmą. Rytprūsių istorija dar ir apskritai dėl susiklosčiusios pokarinės šio krašto istorijos nebuvo pageidaujamas tyrimų objektas. Šios tematikos nagrinėjimas būtų anksčiau ar vėliau susikirtęs su plačiai paplitusiomis tezėmis, kad Kaliningrado istorija prasideda tik nuo 1945 m., ar ilgą laiką sovietinei historiografijai poveikį dariusiu Stalino teiginiu, kad Prūsija - nuo seno rusų žemė. Kitoms temoms tyrinėti, be abejonės, trukdė istorinės tradicijos tirti Mažąją Lietuvą nebuvimas. Patys lietuviai Rytprūsiose, kaip istorijos tyrimo objektas, lietuvių istoriografijoje galutinai įsitvirtino tik po diskusijų apie lietuvių autochtoniškumą šiose žemėse ir po 1936 m. A. Šapokos redaguotos “Lietuvos istorijos” pasirodymo. Be to, Lietuvos politikos Klaipėdos krašte 1923–1939 m. nesėkmės suponavo dar vieną svarbų teiginį apie “blogus, vokiečių įtakos paveiktus lietuvius” Rytprūsiose⁶⁴. Ideologinės kliūtys, statomos iš šalies, istorinės patirties suformuluota pažiūra į lietuvninkus bei vis dar aktuali “lietuvių ieškojimo Lietuvos istorijoje” tezė lėmė kitas santykių su Rytprūsiais temas lietuvių istoriografijoje. Buvo iš esmės apsiribojama vien tik lietuvių padėties tyrinėjimais⁶⁵ arba lietuvių kultūrinio palikimo klausimais⁶⁶. Kaip atrodė lietuvių situacija bendrame Rytprūsių kontekste, daugelyje šių darbų yra užsiminta tik prabėgomis.

Aptarinėjant įvairius paribio kultūros veikėjus krinta į akis lietuviškos jų kilmės ieškojimo sindromas⁶⁷, reiškiny, gerai žinomas visoje Europoje XX a. pirmojoje pusėje, arba tautinių aspiracijų ieškojimas įvairiuose veiksniuose, kalbant apie laikotarpį iki XIX a. pabaigos. Beje, šis kriterijus dažnai būdavo pagrindinis vertinant vienus ar kitus XVI–XVIII a. įvykius. Neatsitiktinai, ypač paskutiniu metu, daug pradėta kalbėti apie pozityvų Reformacijos vaidmenį lietuviškumui išsaugoti ar apie Mažosios Lietuvos raštijos kūrėjų tautinę savimonę suvokiant šiuos reiškinius remiantis XX a. kategorijomis⁶⁸. Taip interpretuojant įvykius pati Reformacija, o kartu kunigaikščo Albrechto veikla, daugeliui panašias istorikų mintis visuomenėje populiariantiems publicistams atrodo stebuklas⁶⁹, o XVIII a. vykdomos Prūsijoje ekonominės ar švietimo⁷⁰ reformos, susijusios su naujų gyventojų atkeldinimu į kraštą, laikomos sąmoninga germanizacijos politika⁷¹.

Lietuvių istoriografijos santykių su Rytų Prūsija apžvalga parodė, kad istorijos mokslas Lietuvoje yra dar ir toliau slegiamas XX a. pirmojoje pusėje susiformavusio požiūrio į istoriją,

kai ją rašant dominuoja tautos istorija ir toliau laikomasi nuomonės dėl istorinių argumentų svarbos nustatant valstybės teritorijos sienas. Toks istorijos supratimas paverčia istorijos tyrinėtoją “valstybinių-tautinių interesų” gynėju, net jei tai ne visada daroma sąmoningai, o dažniau laikantis istoriografinės tradicijos. Kita vertus, galima pažymėti, kad santykių su Rytprūsiais lietuvių historiografijoje aptarimas toli gražu neatspindi bendrųjų istorijos depolitizavimo pokyčių, pastebimų tyrinėjant kitas temas. To priežastis yra tyrinėjimų, susijusių su Rytprūsiais, Lietuvos historiografijoje periferiškumas, daugiausia nulemtas po Antrojo pasaulinio karo susidariusios politinės konjunktūros. Šio teiginio patvirtinimu galėtų būti kokybiškai kitas santykių su Vokiečių ordinu istorijos tyrinėjimų lygis⁷² ar bandymai revizuoti vienpusiškus Klaipėdos krašto istorijos 1923–1939 m. vertinimus⁷³. Tokio pobūdžio darbai galbūt ir signalizuoja naujų, neturinčių tokių akivaizdžių sąsajų su politika, mokslinių tyrimų dabartinėje Lietuvoje pradžia.

Išnašos

- ¹ Apie tai: *Nikžentaitis A.* Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikkrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai. Klaipėda, 1996. P. 18–26, 36–55.
- ² *Ivinskis Z.* Lietuvos prekyba su Prūsais. Pirma dalis. Iki XVI amžiaus pradžios. Kaunas, 1934; *Forstreuter K.* Die Memel als Handelsstraße Preußens nach Osten. Königsberg, 1931.
- ³ Plg. *Kaunas D.* Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940. Vilnius, 1996.
- ⁴ *Merkyš V.* Knygnešių laikai 1864–1904. Vilnius, 1994.
- ⁵ Plg. *Nikžentaitis A.* Germany and the Memel Germans in the 1930s (on the Basis of trials of Lithuanian before the Volksgerichtshof, 1934–1945) // *Historical Journal* 1996. T. 4. P. 771–783.
- ⁶ Plg. *Nikžentaitis A.* Die friedliche Periode in den Beziehungen zwischen dem Deutschen Orden und dem Großfürstentum Litauen (1345–1360) und das Problem der Christianisierung Litauens // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 1993. Bd. 41. H. 1. S. 1–23.
- ⁷ Plg. Legendą apie lietuvių kilmę iš romėnų: Polnoje sobranije russkich letopisej. Moskva, 1975. T. 32 (Bychovco kronika). S. 128–130.
- ⁸ Plg. *Dmitrijeva R. P.* Skazanja o kniazjach Vladimirskich. Moskva, Leningrad, 1955. S. 70–72; *Lurje J. S.* Ideologičeskaja borba v russkoj publicistike. Moskva-Leningrad, 1960. S. 386–391.
- ⁹ *Kuolys D.* Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje. Vilnius, 1992. P. 53–54.
- ¹⁰ Poslanija Ivana Groznogo. Moskva, 1951. S. 376–378.
- ¹¹ Ten pat. P. 379
- ¹² *Ročka M.* Mykolas Lietuvis. Vilnius, 1988. P. 79–80; *Kuolys D.* (kaip 9 išn.). P. 54–55.
- ¹³ *Strykowski M.* Kronika polska, litewska, žmodzka i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. T. 2. S. 241–273.
- ¹⁴ Ten pat. T. 1. S. 43–47.
- ¹⁵ A. V. Kojelavičius perėmė M. Strykovskio pakoreguotą mitą apie lietuvių ir prūsų valdovą Vaidevutį: Plg. *Kojelavičius A. V.* Lietuvos istorija. Vilnius, 1988. P. 49–54.
- ¹⁶ Ten pat. P. 126.
- ¹⁷ Plg. *Narbutt T.* Dzieje narodu litewskiego w krotkosc i zbrane. Wilno, 1847. S. 18.
- ¹⁸ *Narbutt T.* Dzieje starozytne narodu litewskiego. Wilno, 1837. T. 2. S. 11–12: “... w porownaniu trzech glownych dyalektow: Staropruskiego, Litewskiego i Lotewskiego Litewski srodek trzyma... . Nie wahamy się przto na tych zasadach, caly ogol Narodu ze wszystkimi ludami i pokoleniami, jemu pokrewnemi, Litewskim oglosic”.
- ¹⁹ *Daukantas S.* Rinkiniai raštai. Vilnius, 1976. T. 1. P. 56–60; *Daukantas S.* Istorija žemaitiška. Vilnius, 1995. T. 1. P. 131.
- ²⁰ *Daukantas S.* Rinkiniai raštai ... P. 176.
- ²¹ Ši tezė priklauso žinomam Lietuvos istorikui A. Šapokai. Žr.: *Šapoka A.* Raskime lietuvius Lietuvos istorijoje // *Naujoji Romuva*. 1932. Nr. 2. P. 482.
- ²² Lietuvos istorija (red. A. Šapoka). Kaunas, 1936.
- ²³ Plg. *Voldemaras A.* Recenzija A. Alekno darbu // *Mūsų senovė*. T. 1. Kn. 1. P. 108–110.

- ²⁴ *Maciūnas V., Salys A. Margiris // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1959. T. 17. P. 308.*
- ²⁵ *Klimas Pr. Lietuvos istorija. Kaunas 1912, P. 25.*
- ²⁶ *Plg. Ivinskis Z. Pilėnai ir Margis prieš 600 metų // Kardas, 1936. T. 23. P. 614–617.*
- ²⁷ *Jogaia. Kaunas, 1935. P. 311.*
- ²⁸ *Ekdahl S. Tannenbergrunwald – ein politisches Symbol in Deutschland und Polen // Journal of Baltic Studies. 1991. Vol. 22. S. 271–324.*
- ²⁹ *Kučinskas A. Žalgirio mūšis. Vilnius, 1988 (antrasis leidimas). P. 86–87.*
- ³⁰ *Žr. istoriografijos aptarimą: Nikžentaitis A. Litauisch-preußische Beziehungen im Mittelalter. Der litauische Forschungsstand // Deutschland und Litauen. Bestandaufnahmen und Aufgaben der historischen Forschung. Lüneburg, 1995. S. 21–31.*
- ³¹ *Plg. Žiugžda J. Lietuvių tautos kova prieš vokiškuosius grobikus riterius. Maskva, 1942.*
- ³² *Pakarklis P. Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai. Kaunas, 1948. P. 15–23.*
- ³³ *Išsamiau apie tai: Nikžentaitis A. Das Kaliningrader Gebiet im Spannungsfeld internationaler Interessen. Unter besonderer Berücksichtigung der deutsch-litauischen Beziehungen // Osteuropa. 1995. Jg. 45. S. 932–933.*
- ³⁴ *Plg. Batūra R. Lietuva tautų kovoje prieš Aukso Ordą. Vilnius, 1975. P. 373, 381.*
- ³⁵ *Plg. Batūra R. Įvadas // Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika. Vilnius, 1985. P. 8–19.*
- ³⁶ *Žr. šios teorijos kritiką: Nikžentaitis A. Nuo Daumanto iki Gedimino... P. 83–90.*
- ³⁷ *Plg. Butkus Z. Baltijos šalių vienybė: vizija ir tikrovė // Baltijos šalys tarp Rytų ir Vakarų 1933–1940 m. (Acta historica universitatis Klaipedensis VII, rengiamas spaudai).*
- ³⁸ *Plg. Nikžentaitis A. Das Bild von Deutschland und den Deutschen // Annaberger Annalen. 1996. Nr. 4. S. 149–150.*
- ³⁹ *Plg. vokiečių istorikų darbų šiuo klausimu aptarimą: Hackmann J. Ostpreußen und Westpreußen in deutscher und polnischer Sicht. Landeshistorie als beziehungsgeschichtliches Problem. Wiesbaden, 1996. S. 191–198.*
- ⁴⁰ *Švietimo darbas. Kaunas, 1922.*
- ⁴¹ *Lietuviškoji enciklopedija. Kaunas, 1933. T. 2. Straipsnio autorius Pr. Skardžius.*
- ⁴² *Būga K. Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje // Tauta ir žodis, 1934. Kn. 2.*
- ⁴³ *Salys A. Die žemaitischen Mundarten. Geschichte d. žemaitischen Sprachgebiets. Kaunas, 1930. T. 1.*
- ⁴⁴ *Ivinskis Z. Geschichte des Bauernstandes in Litauen. Von der ältesten Zeit bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts. Berlin, 1933.*
- ⁴⁵ *Lopata R. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais // Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Vilnius, 1991. P. 231–232.*
- ⁴⁶ *Plg. Alekna A. Lietuvos istorija. Ketvirta trumpesnioji laida. B. v., B. m. P. 4. Akcentuojamas prūsų ir jotvingių kalbų žymus skirtumas nuo lietuvių.*
- ⁴⁷ *Šapoka A. Lietuvos istorija. Kaunas, 1936. P. 599–633.*
- ⁴⁸ *Žalys V. Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje. Lüneburg, 1992. P. 60–68.*
- ⁴⁹ *Nikžentaitis A. Germany and the Memel Germans in the 1930s (on the Basis of trials of Lithuanian before the Volksgerichtshof, 1934–1945) // Historical Journal, 1996. T. 4. P. 771–783.*
- ⁵⁰ *Pakarklis P. Mažoji Lietuva vokiečių mokslo šviesoje. Kaunas, 1935. P. 3.*
- ⁵¹ *Ten pat. P. 60–61.*
- ⁵² *Ten pat. P. 45.*
- ⁵³ *Plg. J. Jakšto ir J. Janulaičio straipsnius: Lietuvos keleivis, 1934. Nr. 25, 27, 28; Lietuvos žinios. 1934. Nr. 22*
- ⁵⁴ *Žalys V. (kaip 48 išn.). P. 82.*
- ⁵⁵ *Lietuvių kapituliaciją tyrinėjant kolonizacijos klausimus gana neblogai atspindi 1938 m. pasirodęs vienas populiarus straipsnis, aptariantis Lietuvos vakarų sienos problematiką. K. Nėringiečio slapyvardžiu pasirašęs autorius jau linkęs pripažinti, kad vakarinėse to meto Lietuvos žemėse viduramžiais buvusi dykra, ir siekia įrodyti, kad politinė šių žemių priklausomybė, priešingai negu teigia vokiečių autoriai, ne visą laiką buvo aiški. Žr. Nėringietis K. Lietuvos vakarų siena // Vairas, 1938. Nr. 8. P. 488.*
- ⁵⁶ *Plg. Kušner/Knyšev/ Etničeskoje prošloje jugo-vostočnoj Pribaltiki. Vilnius, 1991 (antrasis leidimas).*
- ⁵⁷ *Jučas M. Dėl vakarinių ir šiaurinių žemaičių ribų // Iš lietuvių etnogenezės. Vilnius, 1981. P. 44.*
- ⁵⁸ *Plg. Matulevičius A. Prūsai, lietuviai, vokiečiai ir lenkai Prūsijoje // Lietuvninkų kraštas. Kaunas, 1995. P. 129–130. Plg. taiklų J. Jakšto (Žvilgsnis į Mažosios Lietuvos istoriografiją // Lietuvių katalikų Mokslo Akademijos metraštis. Roma, 1968. T. 4. P. 42) pažymėjimą: “Prūsai ir vakarų lietuviai” yra standartinis terminas didelės tarybinės Lietuvos istorijos autoriams žymėti kryžiuočių nukariautiems kraštams tarp Vyslos ir Nemuno”. Lietuvių karas su kryžiuočiais. Vilnius, 1964. P. 170. Toks pat vertinimas: Hermann A. Mažosios*

- Lietuvos lietuviai: autochtonai ar ateiviai? Istoriografinė bibliografinė apžvalga // *Lituanistica*, 1990. Nr. 2. P. 21.
- ⁵⁹ Plg. *Dundulis Br.* Lietuvos kovos dėl Baltijos jūros. Vilnius, 1985. P. 23.
- ⁶⁰ *Zinkevičius Z.* Lietuvių kalbos istorija. Vilnius, 1987. T. 2. P. 34.
- ⁶¹ *Mažiulis V.* Prūsai ir kiti vakarų baltai // Prūsijos kultūra. Vilnius, 1994. P. 4–6.
- ⁶² *Žostautaitė P.* Autonominio Klaipėdos krašto istorija “ostforšerių” leidiniuose // *Lietuvninkai ir Mažoji Lietuva amžių būvyje*. Klaipėda, 1990. P. 44–45; Plg. *Matulevičius A.* Mažoji Lietuva XVIII amžiuje. Vilnius, 1989. P. 12–16.
- ⁶³ Išimtį tokiuose tvirtinimuose sudaro gana paviršutiniškas J. Janavičienės straipsnis, kuriame kalbama apie migracinius procesus tarp Žemaitijos ir Prūsijos. Žr. *Janavičienė J.* Lietuvninkų ir žemaičių ryšiai // *Lietuvninkų kraštas*. Kaunas, 1995. P. 250–255.
- ⁶⁴ *Žalys V.* Kova dėl identiteto... P. 10.
- ⁶⁵ *Matulevičius A.* Mažoji Lietuva XVIII amžiuje. Vilnius, 1989; *Gudas K.* Mažosios Lietuvos lietuvių tautinė padėtis XIX a. pabaigoje. Vilnius, 1992.
- ⁶⁶ Ypač daug tyrinėjant lietuviškos knygos istoriją Rytprūsijuose yra nuveikęs D. Kaunas. Žr. paskutinį jo darbą: *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940 m.* Vilnius, 1996.
- ⁶⁷ Plg. *Jovaišas A.* Liudvikas Rėza. Vilnius, 1969. P. 15–16; *Kaunas D.* Mažosios Lietuvos knyga... P. 104–109. Pastarajam autoriui reiktų priskirti bene pirmą kartą lietuvių istoriografijoje pareikštą kritišką požiūrį į bandymus nustatyti autorių iki XIX a. pabaigos tautiškumą. Žr. ten pat. P. 109.
- ⁶⁸ Plg. *Piročkinas A.* Mažosios Lietuvos lietuvių raštijos kūrėjai tautinės savimonės požiūriu (Nuo M. Mažvydo iki K. Donelaičio) // *Protestantizmas Lietuvoje: istorija ir dabartis*. Vilnius, 1994. P. 18–27; *Juška A.* Reformacija – esminis faktorius, saugojęs lietuvių Mažojoje Lietuvoje // Ten pat. P. 28–34.
- ⁶⁹ *Aleknavičius B.* Kova su kolonistais // *Mažoji Lietuva*, 1989. 05. 29. P. 7.
- ⁷⁰ Plg. *Hermann A.* Litauischsprachige Unterricht in Ostpreußen und seine Darstellung in der deutschen und litauischen historiographie // *Nordost Archiv*. NF 1. 1992. H. 2. S. 375–393. P. 391–393 duota išsami bibliografija šiuo klausimu.
- ⁷¹ *Matulevičius A.* Mažoji Lietuva... P. 141: Kalbama netgi apie valstiečių kovą XVIII a. prieš tautinę priespaudą.
- ⁷² Apie naujus pokyčius tyrinėjant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vokiečių ordino istoriją: *Nikžentaitis A.* Litauisch-preußische Beziehungen ... S. 29–30.
- ⁷³ *Žalys V.* Kova dėl identiteto...